

УДК 808.26-085.3

Паказчыкі і актуалізатары канатацыйных значэнняў онімаў у творах Якуба Коласа

В.В. Шур

У творах мастацкай літаратуры онімы – асабовыя ўласныя імёны, мянушкі, прозвішчы, тапонімы, іх разнавіднасці звычайна набываюць дадатковыя кантэкстуальныя функцыі і становяцца мнагапланавымі. Апрача намінацыйнай функцыі, тыповай для іх, яны выконваюць іншыя, абумоўленыя аўтарскай ідэяй. Паводле Ю.Карпенкі, які ўсебакова апісаў асаблівасці онімаў у творах пісьменнікаў, яны, як правіла, нясуць інфармацыю пра нацыянальнасць носбіта імя, яго сацыяльны статус, асаблівасці характару, вызначаюць носбіта оніма як станоўчы або адмоўны персанаж у прапанаваным кантэксте або зводзяцца да падказак разумення яго этымалогіі, унутранай формы, асацыятыўнасці і інш. [2, 37]. Такім чынам, у літаратурным оніме найчасцей выяўляюцца два асноўныя семантыка-стылістычныя кампаненты – намінацыйны, пры дапамозе якога ідэнтыфікуецца асоба (персанаж) ці нейкі іншы аб'ект рэчаіснасці, і канатацыйны, заснаваны на другасных, звычайна эмацыянальна-сэнсавых «прырашчэннях» да ўласнага імя [3, 38]. У тыповым літаратурным оніме названыя асаблівасці (намінацыйная і канатацыйная) абавязкова прысутнічаюць. Для мастака слова вельмі істотна, каб онімы ў кантэксте не былі проста словамі «другаснай намінацыі», свайго роду этыкеткамі, пазбаўленымі сэнсу і зместу, а выступалі як семантычна напоўненыя і стылёва значымыя кампаненты мастацкага цэлага і ў кантэксте «самі гаварылі пра іх носбітаў». А ў «сапраўдным мастацкім творы няма негаваркіх імёнаў» (Ю.Тынянаў). Онім выступае паўнамоцным прадстаўніком чалавека ў грамадстве, служыць, як лічаць даследчыкі, сродкам індывідуалізацыі і ідэнтыфікацыі асобы ў дзяржаве; асноўная яго функцыя – не абагульняць, а выплываць, адрозніваць, і не столькі называць чалавека (аб'ект), колькі своеасабліва дапаўняць яго як пэўную асобу (аб'ект). У сваю чаргу, чалавек па-свойму, сваёй непаўторнай індывідуальнасцю канкрэтызуе онім. У мастацкіх тэкстах уласныя імёны выконваюць таксама ролю арыенціраў у часе і прасторы (параўн.: імёны і тапонімы, ужытыя ў «Слове пра паход Ігараў»), а персанажы атрымліваюць уласныя імёны ў залежнасці ад агульнай задумы твора (канцэпцыі) і той функцыі, якую кожнаму з уласных імёнаў надае пісьменнік [4, 40-41].

У мастацкіх творах выразна выдзяляюцца два тыпы онімаў: першы – гэта так званыя «гаваркія» прозвішчы, мянушкі, радзей уласныя імёны, якія звычайна характарызуюць іх носбітаў па нейкіх асаблівасцях, канатацыйная функцыя такіх адзінак найчасцей выяўляецца праз высвятленне сутнасці семантыкі іх апелятываў і шырокі кантэкст (*Лапух, Бузай, Жарстак, Малюк, Кудлаты, Камар, Зручны, Лагода, Гарлахвацкі, Туляга, Быкоўскі* і інш.) другі – гэта онімы, у якіх канатацыйную сутнасць ажыццяўляюць з дапамогай разнастайных лексічных, марфалагічных, словаўтваральных, графічных, акцэнталагічных сродкаў, шырокага кантэксту, аўтарскіх заўваг і каментарыяў і інш.

Такім чынам, паказчыкамі, рэпрэзентамі канатацыйных значэнняў у онімах другога тыпу найчасцей выступаюць:

1. Постпазіцыйны і прэпазіцыйны кантэкст, які дапамагае выявіць канатацыйную сутнасць оніма праз рэплікі, рэмаркі, уласцівыя літаратурным персанажам ці пісьменніку; так, абсалютная тыповасць імя Іван для беларусаў, рускіх, украінцаў, натуральнасць яго для мовы палешукоў падкрэсліваецца ў постапазіцыйнай рэпліцы малога найўнага хлапчука з аповесці Я.Коласа «У палескай глушы»: – *Скажы ж ты, галубок, – звярнуўся Лабановіч да аднаго хлопчыка, які падышоў запісвацца. – Як ты завешся? Хлопчык маўчаў і пазіраў на*

настаўніка сваімі яснымі вочкамі. Відавочна ў гэтым запытанні яму пачулася штось падазронае: ці няма тут якое хітрасці, каб падашукацца часамі. Запытанне, з яго погляду, было зусім нецікавае і непатрэбнае: хто ж не ведае, як ён завецца. Але настаўнік не адступайся і зноў запытаў, як яго заць. – Або ты не ведаеш? У сваю чаргу спытаў хлопчык. – Не, не ведаю, бо каб ведаў, то не пытаўся б. – Ну, як жа? Иван, ды і ўсё – прамовіў хлопчык з адценнем лёгкай усурджанасці [1, IX, 38-39]. Такім чынам, канатацыйная сутнасць оніма Іван раскрываецца праз постпазіцыйную рэпліку хлапчука, якая падкрэслівае вядомасць, тыповасць гэтага звыклага не толькі на Піншчыне імя. Праз рэпліку і разважанні таксама выяўляецца і дзіцячая непасрэднасць хлапчука, абумоўленая спецыфікай канкрэтнага мыслення дзяцей.

Часам актуалізатарам, паказчыкам канатацыйнага значэння ў оніме з'яўляецца графічнае выдзяленне (напрыклад, калі з абмежаванага кантэксту невядома, якую функцыю пісьменнік адводзіць оніму ў пэўным эпізодзе). Так, у аповесці «На ростанях» Я. Колас іранічнай мянушкай Кашчэй ідэнтыфікаваў панямонскага ўрадніка, які разганяў настаўніцкі сход: *... гэтыя весткі пачуў я з ураднікавага дому, таго сівага даўжэразнага Кашчэя, што першы кинуўся на наш пратакол у часе налёту прыстава са стражнікамі* [1, IX, 534]. Пра тое, што онім Кашчэй – мянушка, ускосна сведчыць іншы кантэкст, у якім упамінаецца дачка ўрадніка Аксана, якая там названа «Кашчэвай», а прыметнік-азначэнне ўзяты ў двухоссе: *У пакоі за сталом сядзелі нейкі чыноўнік родам з Панямоні па прозвішчу Булах, маці Базыля, нізенькая і тоўстая, як кадушка, дзве сястры Смальянскія і «Кашчэва» дачка Аксана* [1, IX, 600].

2. Эмацыянальна і экспрэсіўна маркіраваныя онімы, ужытыя ў звязным кантэксце; канкрэтызацыя канатацыйных прырашчэнняў у такіх анамастычных адзінках найчасцей ажыццяўляецца пераважна з выкарыстаннем разнастайных слова- і формаўтваральных сродкаў (варыянты онімаў, іх паўторы ў адной канструкцыі, спалучэнні онімаў са штучна створанымі на іх аснове кантэкстуальнымі антрапонімамі-мянушкамі, формаўтваральныя варыянты онімаў і інш.). Так, самыя разнастайныя эмацыянальныя праяўленні, пачуцці-любаванне, шанаванне, захапленне, спачуванне, спагаду, распач і інш. – перадае Якуб Колас у сваіх тэкстах, пішучы пра жонку Марыю Дзімітрыеўну Міцкевіч. Дзеля гэтага ён выкарыстоўвае наступныя варыянты яе імя ці яго іншыя спалучэнні: *Марыя Дзімітраўна, Марыя Дзімітрыеўна, Мар'я Дзімітрыеўна, Маруся, Марусенька, Марусечка, Марусёк, Марусёначак, Марусік, Маруська*. Усяго, як намі падлічана, у мастацкіх тэкстах, пісьмах, успамінах і іншых крыніцах засведчана 160 словаўжыванняў і спалучэнняў гэтага імені. Сярод названых, якія найчасцей ужываў пісьменнік: *Маруся* (96 словаўжыванняў), *Марыя Дзімітрыеўна* (26), *Маруська* (17), *Марусечка* (12).

Самыя добрыя сяброўскія, таварыскія пачуцці, шанаванне, прыязнасць, павагу да паэта і вучонага-акадэміка перадае Якуб Колас у вершаваных радках, пісьмах, эпіграмах наступнымі варыянтамі ўласнага імя: *Пятрусь Глебка, Пятро Глебка, Пётр, Пятро, Пятро-Пятрусь, Пятрок, Пятрусь, Петрусёк, Пятруська, Пятрук, Пятрусь Пядбярэжскі* (з Я. Коласам Глебка адпачываў разам у в. Падбярэжжа Пухавіцкага раёна летам 1936 г. – В.Ш.), *Пётр Глебусіmus* (прозвішча паэта перароблена Коласам на ўзор экзатычных навукова падобных слоў – В.Ш.).

Ужывае паэт уласныя імёны з памяншальным значэннем, напаўняючы іх пеяратыўнай экспрэсіяй, для перадачы свайго негатыўнага стаўлення, выражэння сарказму, іроніі. Так, у вершы «Панам» паэт расійскага імператара называе Мікалайкам, выказваючы такім чынам сваю іронію, непавагу і выклікаючы ў чытача такім ужываннем адмоўнае стаўленне да тагачаснай самай высокай дзяржаўнай асобы: *Дэфензівы і нагайкі, Як было і ў Мікалайкі; Цар – настаўнік ваш, панове! Пастарункі ды касцёлы, І ніводнёнькае школы Беларусам у іх мове!* [1, II, 20]. У творах Якуба Коласа іронія да гэтай самай высокай дзяржаўнай асобы выяўляецца ў наступных назвах-характарыстыках: Мікалайка [1, II, 20], Мікалашка [1, IX, 661], Мікола Крывавы [1, IX, 285], Міколка [1, IX, 339], Міколка-Дзве Палачкі [1, IX, 535], Міколка Другі [1, IX, 526]. А выраз «Пануй, Мікалае» стаў афарызмам: *Пануй, Мікалае, Часіна такая, Трымайся прастола, А будзе вам гола*. Гэтыя словы паэта з верша

«Малебен» гучалі (1906 г.) як прарокція аб канцы панавання царскай дынастыі Раманавых. Потым цытата з імя Мікалае набыла і новы сэнс–прыгавор усяму, што павінна аджыць [5,89].

Некаторыя афіцыйныя онімы (імёны адмоўных персанажаў) пісьменнік свядома, мэтанакіравана змяняе, перадаючы такім чынам іронію, сваё негатыўнае стаўленне да ўчынкаў, паводзін такога персанажа. Такое імя становіцца эмацыянальна і экспрэсіўна маркіраваным. Так, айцец Кандраці з п'есы «Вайна вайне» стаў пад пяром драматурга Кандрашкам. Гэты онім па мадэлі ў адным радзе з такімі семантычна і стылістычна заніжанымі імёнамі, як Мікалашка, Аляксашка, Івашка. Сугучны ён і такім агульным назоўнікам як хандрашка–маркотны, сумны настрой. Параўн.: *За вайну цяпер стаяць толькі паны, генералы, ды розная сволач, што акапалася ў тылу. Як, напрыклад, духоўны сышчык поп Кандрашка ды гэты дурань, тупы кабан Шышла* [1, X, 134].

Імя Сашка (у дачыненні да Аляксандра Керанскага–рускага буржуазнага палітычнага і дзяржаўнага дзеяча–В.Ш.) у вершаваных радках Я.Коласа гучыць як іранічны, абразлівы здзек: *У Зімнім палацы збянтэжанасць, страх. Крах, немінучы іх крах. Збег правадыр, Навокал іх – вір; Зумкаюць кулі У страшным адсвеце... Міністры, пішэце лісты да бабулі! Яны ж не здаюцца – адцягваюць час – Цяжка ім вымавіць «нас!» Іх правадыр не згодзен на мір, Ён на свабодзе і сілы збірае, Ды песня старая, Сашка не ў модзе!* [1, X, 396]. У гэтым кантэксце Сашка... правадыр – алюзія, іранічны намёк на нерэальную прэтэнзію замацаваць за сабою вярхоўную ўладу ў краіне. Гэты прыём заснаваны на парушэнні узуальнай спалучальнасці оніма і агульнага назоўніка Сашка–правадыр, якія фактычна ў рэальнасці не могуць існаваць. Параўн.: магчымы натуральны варыянт: Аляксандр–правадыр. Канатацыйны аспект онімаў нават у адных і тых жа варыянтах у мастацкім тэксце можа набываць дыяметральна процілеглыя ўласцівасці. Напрыклад, памяншальна-ласкальная форма оніма найчасцей перадае спагаду, спачуванне, пяшчоту, выклікаючы станоўчыя эмоцыі, а ў іншым кантэксце гэтая ж форма стварае пеярэтыўную экспрэсію, набывае адмоўную характарыстычную функцыю, якая воляй мастака праз шырокі кантэкст замацоўваецца ва ўласным імені, перадаючы такім чынам аўтарскі сарказм, іронію і выклікае ў чытача адмоўнае стаўленне да носбіта такога імя.

Шляхецкім паводле структуры з'яўляецца прозвішча Будан-Рыльскі, якое Я.Колас выкарыстаў у драме «Вайна вайне» для ідэнтыфікацыі земскага начальніка, афіцэра царскай арміі, зацятага прыхільніка старога рэжыму. У кантэксце драматург абыгрывае гэтае прозвішча, выкарыстоўваючы разнастайныя сродкі для ажыўлення канатацыйных значэнняў у варыянтах гэтага оніма. Дзеля гэтага мастак слова ўжыў некалькі штучных варыянтаў прозвішча, а таксама называе і іх апелятывы: *Марына: План іх пякельны. Мы, –кажа гэты Будан-Рыльскі, –настроім так, што іхняе братанне самі немцы расстрэльваць будуць. Сцеражыцеся! Вы можаце загубіць тысячы людзей, вас змяшаюць з прахам: артылерыя папярэджана і падгатавана, яна на іх баку. Алесь. Будан-Рыльскі! Удаае імя! Будан-Бруднае Рыла!* [1, X, 157]. Драматург іранічнай рэплікай Алесь раскрывае канатацыйны бок оніма і ператварае гэтае знешне высакароднае прозвішча ў негатыўна заніжанае праз ажыўленне семантыкі апелятыва, а таксама праз павелічэнне кампанентаў прозвішча, выяўляючы ў іх сугучнасць: Рыльскі–Рыла. Параўн.: апелятыў рыла–гэта лыч у свінні, а таксама абразлівы сінонім-характарыстыка твару чалавека ды яшчэ з прыдомкам-азначэннем Брудны. Такім чынам, актуалізатарам іроніі і пеярэтыўнай семантыкі ў гэтай складанай антрапаформуле з'яўляецца постпазіцыйнае выкарыстанне ў рэпліцы персанажа змененага варыянта прозвішча (Будан-Бруднае Рыла) са стылёва зніжанай афарбоўкай, якая ў такім мікракантэксце выразна кантрастуе з афіцыйным варыянтам гэтага сацыяльна падвышанага прозвішча. Падсвядома ў дыялогу выяўляецца і мастацкая этымалагізацыя оніма, мэтанакіравана абуджаная драматургам, у выніку якой каламбурна збліжаюцца словы-онімы пры адсутнасці іх семантычнай роднасці. Пеярэтыўнасць новага грувасткага антрапоніма памацняецца і тым, што традыцыйна ў мінулым двайнымі прозвішчамі падкрэслівалася веліч і высакароднасць дваранскіх дынастыі. Я.Колас таксама павялічыў у гэтай штучнай антрапаформуле лік кампанентаў (Будан-Рыльскі → Будан-Бруднае Рыла), але з процілеглым

па сутнасці вынікаем, абуджаючы такім чынам семантыку іх апелятываў з ярка выражанай экспрэсіяй і адзначнасцю, і такім чынам дасягнуў найбольшага выяўлення канатацыйных значэнняў у онімах. Канатацыйны кампанент у семантыцы гэтага грувасткага антрапоніма памацняецца яшчэ і тым, што яго мімезісныя рэдублікаты выступаюць не «копіяй» афіцыйнага прозвішча (у рэпліцы Алеся–В.Ш.), а яго трансфармаванымі рэпрэзентамі (са змяненнем іх усталяванай анамастычнай мадэлі і павелічэннем кампанентаў складанага цэлага ў антрапаформуле).

3. Сінтаксічныя адзінкі (найчасцей онімы-звароткі ў клічнай форме, прыдаткі, словазлучэнні-перыфразы, ужытыя ў кантэксце як спецыфічныя сінонімы-актуалізатары да ўласных імёнаў, прозвішчаў, тапонімаў і інш.), якія ў кантэксце набываюць спецыфічнае, аказіянальнае значэнне, напаўняючы семантыку онімаў канатацыйнымі прырашчэннямі.

Так, як спецыфічны аўтарскі прыём, уласцівы стылю Якуба Коласа для перадачы своеасаблівай павагі, пачцівасці, пашаны да носьбіта імя, неабходна разглядаць ужыванне ў яго мастацкіх тэкстах уласных імёнаў-звароткаў у клічнай форме: *Дужа ўзрадаваў ты мяне, Максіме*, (пра знаходку XXI і XXII раздзелаў паэмы) [1, XII, 326]; *Давай пагаворым, Якубе, з табою* [1, II, 412]; *–Як ты мяркуеш, Мартыне, –парушыў маўклівасць дзед Талаш, пачаўшы трохі здалёку, –ці можна падабраць добрых хлопцаў... ну, на манер невялічкага войска?* [1, VII, 252]. Ужыванне ўласных імёнаў у форме клічнага склону ў мастацкіх тэкстах, асабліва ў вершаваных радках прыносяць у кантэкст атмасферу ўрачыстасці, узнёсласці, рытарычнасці. А ў вершы-прысвячэнні «П.В.Саевічу» Якуб Колас да зваротка мой Платоне выкарыстоўвае яшчэ 4 звароткі, ствараючы спецыфічны сінанімічны рад для перадачы такімі сінтаксічнымі адзінкамі своеасаблівай павагі да тагачаснага міністра Асветы БССР (1948 г.), з якім Колас разам лячыўся ў бальніцы: *Не спяшайся, мой Платоне, Уляець з бальніцы. Мы ж тут, браце, не ў палоне, Больш займай жывіцы... Яшчэ хопіць, мой саколю, Пасяджэнняў, сходаў. Як выходзіць, калі хрыпу Поўная каністра, Не заглушыць, брат, іх скрыпу Цыркуляр міністра* [1, II, 448]. Кожны з названых звароткаў утрымлівае і канатацыйны падтэкст: імя Платон–яшчэ з часоў антычнасці ўспрымаецца як паказчык мудрасці, розуму; сокал–у фальклоры сімвал мужнасці, высакароднасці; браце–традыцыйна шчыры зварот у беларусаў і ўкраінцаў да блізкага чалавека. Агульны і ўласныя назоўнікі-звароткі (тры з іх у форме клічнага склону) у вершаваных радках паслання ўтвараюць своеасаблівую ампліфікацыю сінонімаў, калі кожны наступны зваротак памацняе эмацыянальна-добрачытлівае пажаданне паэта Міністру, каб той хутчэй выздараўліваў. Такім чынам, дасягаецца максімальна поўная перадача эмацыянальнай сутнасці паэтычнага звароту да суб'ядніка. Інтэнсіфікатарамі ўзнёсласці, экспрэсіі з'яўляюцца: 1) прыём ампліфікацыі; 2) ужыванне звароткаў у клічнай форме; 3) ужыванне слоў «высокага» стылю, слоў-сімвалаў.

Для стварэння пачцівасці, павагі, сяброўскага гумару Якуб Колас у тэкстах умела абыгрывае ўласныя імёны ў метанімічных перайменаваннях, замяняючы такімі ўтварэннямі словы ці цэлыя словазлучэнні на аснове знешняй ці ўнутранай сувязі паміж фактамі і з'явамі, якія названыя адзінкі абазначаюць: *Але на свет з цвілога склепа Ты смела вынес прасушыць Свайго «Крушынскага Язэпа», Каб выбіць фуз з яго душы... Праз «Салаўя» і «Набліжэнне» Ты стаў у фокус новых дзён. Дык хай не ведае зніжэння, Змітрак, парнаскі твой разгон* [1, II, 330]. У гэтых радках «Язэп Крушынскі», «Салавей», «Набліжэнне»–творы З.Бядулі, а спалучэнні прасушыць «Крушынскага Язэпа» і выбіць фуз з яго душы–гэта метафарызаваныя і фразеалагізаваныя аўтарскія пажаданні Змітраку Бядулю, якія тагачаснай бэндаўскай крытыкай адрасаваліся пісьменніку-юбіляру, каб той найхутчэй пазбаўляўся «нацдэмаўскай трухі», якая, на думку тагачасных апанентаў Бядулі, была ўласціва некаторым яго творах. Навізна, нечаканасць выказванняў Я.Коласа дасягаецца не толькі арыгінальнымі метанімічнымі словаўжываннямі онімаў, але і іншымі мастацкімі дэталімі–узнёслымі аўтарскімі перыфразамі парнаскі твой разгон–творчы ўзлёт; змененымі ці падпраўленымі фразеалагізмамі: выбіць фуз з яго душы–правучыць пакараннем ці якім іншым уздзеяннем, адвучыць ад дрэннага нахілення, звычкі (параўн.: выбіць дурькі, выгнаць

дурыкі з такім самым значэннем у народных гаворках–В.Ш.); стаць у фокус новых дзён–быць у цэнтры ўвагі, стаць папулярным.

Інтэнсіфікатарамі гумарыстычнага зместу онімаў у вершаваных радках з’яўляюцца: а) унутраны камічны вобраз перыфраз і фразеалагізмаў; б) эмацыянальна-ацэначнае ўжыванне оніма з экспрэсіўна-маркіраваным словам (прасушыць «Крушынскага Язэпа»); в) кантрастнасць паміж формай выражэння і «сапраўдным» сэнсам (прасушыць «Крушынскага Язэпа») і інш.

Традыцыйнымі інтэнсіфікатарамі раскрыцця канатацыйных значэнняў у онімах з яўляюцца прыдаткі-азначэнні, якія ў спалучэнні з асабовымі ўласнымі імёнамі, прозвішчамі радзей тапонімамі ўдзельнічаюць у раскрыцці канатацыйнай сутнасці онімаў. Прыдаткі ў творах характарызуюць носьбіта імя паводле:

а) роду заняткаў: *Сымон-крупарушнік, Сымон-музыка; Каледзін-атаман; Сымон-мастак; Максім-партызан; Яська-кравец; Дзед-калгаснік; Сымон-чытач; Рыгор-хурман; Баян-кабзар* і інш.;

б) выяўленне характару: *Савось-распуснік, Юзیک-шаляніца, Гітлер-пёс, Гітлер-удаў, Пятрусь-брахун, Янка-гад* і інш.;

в) сацыяльнага становішча: *Якуб-інвалід, Сцяпан-сірата, Якуб-сірата, Верабейка-кальханчык* і інш.;

г) адносін аўтара да носьбіта імя: *Міхаська-галубок, Багдан-недарэка, Сымон-браце, Петрусёк-галубок, Тоня-любка, Матэва-чума, Гануся-чараўніца* і інш.

Так, Адольфа Гітлера–рэйхсканцлера фашысцкай Германіі, верхавода германскага фашызму, злейшага ворага многіх народаў свету Я.Колас у сваіх творах ідэнтыфікуе наступнымі найменнямі: *Гітлер, Адольф Гітлер, Гітлер Адольф, Кат-Гітлер, Гітлер-Кат, Гітлер-Удаў, Гітлер-Пёс, Шыкльгруббер, Шыкльгруббер-Гітлер, Шыкля*. Большасць такіх антрапонімаў у тэкстах пісьменніка канатацыйна насычаныя. Дасягаецца гэта не толькі спалучэннем прозвішча-псеўданіма *Гітлер* з назоўнікамі-прыдаткамі *Кат, Удаў, Пёс*, якія маюць выразна акрэсленую негатыўную семантыку, а таксама і выкарыстаннем у кантэксце перыфразычных спалучэнняў-сінонімаў да прозвішчаў, якія фактычна дапаўняюць і завяршаюць агульны канатацыйны змест такіх семантычна празрыстых уласных адзінак: *На маю думку, 1943 год будзе тым годам, у якім выразна выявіцца зломаны карк цірольскага яфрэйтара [1, XII, 224]; Шпік і самазванец Наглы ашуканец, Цёмных спраў аматар. Кідаўся на штукі Майстар на ўсе рукі, Цёмны правакатар [1, II, 371]; 22 чэрвеня 1941 года бязлічныя нямецкія армады, загадзя прысунутыя да нашых граніц, рушылі на загаду вераломнага яфрэйтара Гітлера ў межы нашых зямель [1, XI, 240]*. Прозвішча гэтай адыёзнай асобы паэт каменціруе з выкарыстаннем разгорнутых метафар, народнай этымалогіі, ужываючы разнастайную экспрэсіўна-заніжаную лексіку, апісальныя выразы, саркастычныя супастаўленні, праз якія выяўляецца адпаведнасць оніма паводзінам і звычкам не асобы, якая займае самае высокае становішча ў дзяржаве, а жывёліны: *У краіне фрыцыў, Бач, завёўся рыцар, Род яго Шыкльгруббер, прозвішча, як бачым, Чымся тхне свінячым І гучыць так груба [1, II, 390]*.

Гітлера-фюрэра развенчаюць наступныя перыфразы, пададзеныя ў вершы «Рыцар Шыкльгруббер» і іншых творах: *шпік і самазванец, удаў з кракадзілам, наглы ашуканец, шакал з Берліна, цёмных спраў аматар, майстар расавых тэорый, звер двухногі, здань вайны, шпік убогі, падла тупарылая, пагромічык з Берліна, фашысцкі бандыт, фюрэр гер і інш.*; дапаўняюць сутнасць гэтага оніма словы далёка не дыпламатычнага выкарыстання: *жулік, самазванец, бандыт, халуі, брыда, бруд, звер, удаў, вандал* і інш.

Такім чынам, канатацыйная сутнасць такіх онімаў (Адольф Гітлер, Мусаліні і інш.) перадаецца, дапаўняецца перыфразамі і эматыўнай лексікай, якая пераважна насычана дадатковымі эмацыянальна-экспрэсіўнымі (звычайна пярэматыўнымі) адценнямі. У выніку ў кантэксце ўтвараецца мікраполе, якое мае свой сінанімічны рад, а дамінантай у гэтым радзе выступае онім. Іронія, сарказм да гэтых афіцыйных асоб выяўляецца і ўзмацняецца, калі ў адным мікракантэксце абыгрываюцца два онімы, напрыклад, *Шыкльгруббер–Шыкля*–адно

афіцыйнае, другое—гутарковае, аказіянальнае, або абыгрываюцца і супастаўляюцца афіцыйнае прозвішча і апісальны выраз з ярка выражанай экспрэсіяй і ацэначнасцю: *Злазь ты, Мусаліні, Фашыстоўскі рэбе... Кінь пустыя мары, Псеўдарыцар новы* [1, II, 333]. Падобны спосаб ажыўлення негатыўнай семантыкі, які вызначаецца неардынарным супастаўленнем рэалій навакольнай рэчаіснасці (параўнанне носьбіта імя, прозвішча з жывёлай і інш.), вядомы ў беларускай мастацкай літаратуры. Так, даследчык мовы твораў К.Крапівы І.Лепешаў прыводзіць арыгінальны прыклад з верша, дзе сатырык умела абыгрывае прозвішча міністра прапаганды фашысцкай Германіі доктара Гебельса. Дзеля гэтага К.Крапіва выкарыстаў, а потым удала змяніў прыказку «Сабака брэша – вецер носіць». З’яўленню абноўленай прыказкі ў тэксе верша, як слушна пераконвае даследчык, папярэднічаюць параўнанні Гебельса з сабакам («Не збрахаць, як карлік, столькі дзесяці сабакам», «брэша з захапленнем»), а потым ідзе: «*Нам ужо абрыдлі досыць байкі прайдзісвета: – Гебельс брэша–вецер носіць? – кажам мы на гэта*». Сатырычны эффект і дасціпнасць гэтага перафразавання становіцца яшчэ больш відавочным, калі прыняць пад увагу, што ў нямецкай мове прозвішча гітлераўскага міністра прапаганды супадае са словам *Cebells* (родны склон) –брэх, гаўканне [6, 67].

Такія антрапанімічныя спалучэнні выразна раскрываюць канатацыйны бок онімаў, дапамагаюць зразумець іх сэнс у кантэксце. Апрача гэтага, унутраная сутнасць такіх анамастычных адзінак дадаткова выяўляюцца і пры дапамозе цэлага шэрагу іншых мастацка-выяўленчых сродкаў: псіхалагічных характарыстык, апісанняў знешняга выгляду персанажаў, простаі і няўласна-простаі мовы і інш. [3, 30]. Але самая істотная падказка выяўляецца тады, калі спалучэнне ўласнага імя (оніма) і азначэння-прыдатка пісьменнік выкарыстоўвае ў якасці загалоўка мастацкага твора, напрыклад, «Сымон-музыка», «Рак-вусач», «Савось-распуснік», «Баян-кабзар», «Пятрусь-касец», «Андрэй-выбаршчык» і інш.

Такім чынам, эпітэты-прыдаткі, звароткі, перыфразы, словы-сімвалы, мімезісныя рэдублікаты і інш. выконваюць важную канатацыйную функцыю ў спалучэнні з самымі рознымі онімамі, у мастацкіх тэкстах яны з’яўляюцца традыцыйнымі актуалізатарамі, якія вызначаюцца яркай экспрэсіўнасцю (адпаведна з узвышанай ці зніжанай ацэначнасцю), дапамагаюць паўней і выразней раскрыць унутраную сутнасць онімаў, падкрэсліць самыя тонкія, амаль няўлоўныя прыметы, якасці, уласцівасці, ствараюць аб’ёмны вобраз, забяспечваюць багаты падтэкст.

Abstract

The author studies the parameters and agents of the connotational meanings in onims in the works of Yakub Kolasa.

Літаратура

1. Колас Якуб. Збор твораў; У 12 т. Т. 1–12. – Мн., 1961–1964;
2. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. – 1984. – № 4;
3. Лобань Н. «Лёсу кірунак, долі выснова». Уласнае імя ў мастацкім тэксце // Роднае слова. – 2001. № 12;
4. Басава Г. «Ні сюды Мікіта ні туды Мікіта»: Уласнае імя як носьбіт нацыянальна-культуранага кампанента значэння слова // Роднае слова. – 2001. – № 10;
5. Янкоўскі Ф. Крылатыя словы і афарызмы. – Мн., 1960;
6. Лепешаў І.Я. Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора. – Гродна, 2000.